

Martina BLEČIĆ KAVUR

PLOVIDBA DUŽ CAPUT ADRIAE: PLOVIDBA SVIJETOM?

UDK 904:656.61(262)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 15.09.2012.

Odobreno: 26.10.2012.

Dr. sc. Martina Blečić Kavur

Sveučilište u Rijeci

Filozofski fakultet u Rijeci

Sveučilišna avenija 4

51 000 Rijeka, Hrvatska,

martinabkavur@gmail.com

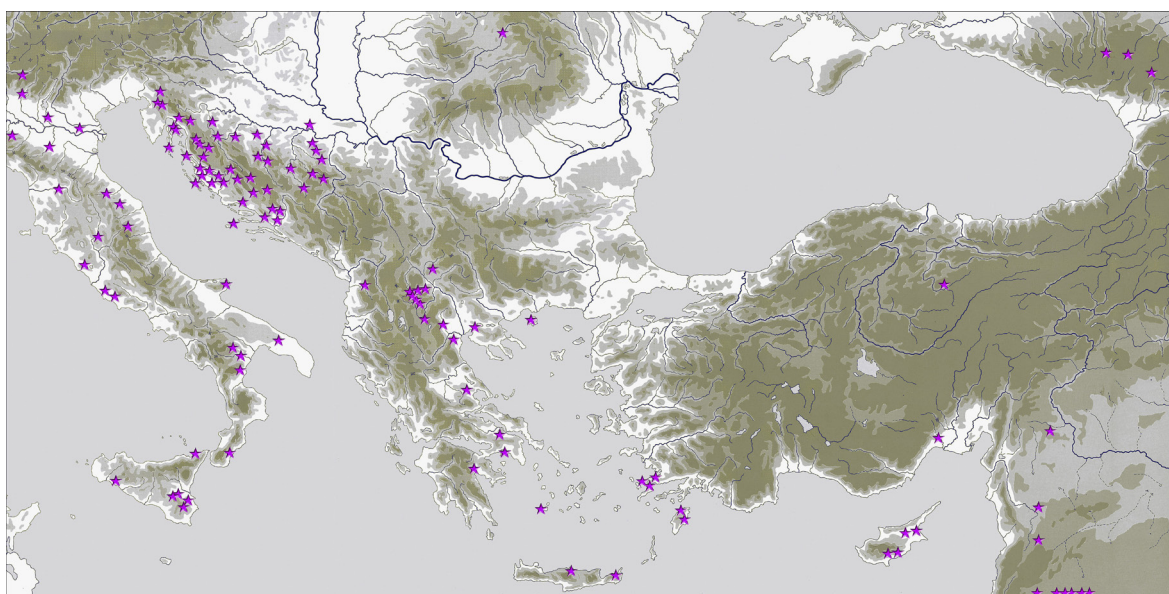
Plovidbe duž Mediterana omogućile su, na kraćim ili daljim udaljenostima, premošćivanje znatnih prostornih i kulturnih razlika u dugom razdoblju čovjekove prošlosti. Najrazličitiji oblici tih komunikacija i razmjena, istraživanja i pustolovina, posebno onih na većim udaljenostima, započeli su već početkom 3. tisućljeća pr. Kr., a organizirali su se i čvršće strukturirali u vrijeme kasnog brončanog doba. Za tog "Prvog zlatnog doba Europe" postignuti tehnološki napreci posljedično su pružali posve nova komunikacijska postignuća. Iznimno važno postalo je posjedovanje metala čije je snabdijevanje uvjetovalo stvaranje tzv. globalne povezanosti. Društveno i ideološki različiti svjetovi koji su se tim doticajima povezivali i prožimali stvarali su kulturno-povijesnu sliku prve velike kulturne koinè u prostranom aspektu i konceptu "Staroga svijeta." Prisustvo metala i kroz njega iščitana, odnosno shvaćena globalna ili međukulturalna povezanost posebno je obilježila kulture područja Caput Adriae i njezina zaleđa. Nalazi nošnje i osobne opreme, prestižnih predmeta ili "egzotike", o kojima će u ovome radu biti više riječi, upravo potvrđuju takve spoznaje.

Ključne riječi: Caput Adriae, Mediteran, kasno brončano doba, nošnja i nakit, kontakti širokih razmjera, društveni i ideološki koncepti, nadregionalno vs. regionalno.

"Naše more ima veliku prednost, u svakom pogledu, nad ostalim morima" – pisao je Strabon – "i od njega treba početi" (*Geogr. II*, 57). Započet ćemo našu plovidbu u Gornjem Jadranu. To je vrh najvećeg mora na Mediteranu i mora koje se najviše uvuklo u prostrani europski kontinent. Rijeke koje u njega utječu ili iz njega istječu, blagotvorno su nastavljale "putovanje" i posredovale u učvršćivanju sprege mediteranskih i kontinentalnih područja Europe. Plovidba duž Mediterana, tim "Našim" ili herodotovskim "Velikim" morem omogućila je, na kraćim ili daljim relacijama, premošćivanje prostornih

i kulturnih udaljenosti. Društveni i ideološki različiti svjetovi koji su se tim doticajima povezivali i prožimali, stvarali su kulturno-povijesnu sliku prve velike kulturne koinè mediteranstva u prostranom aspektu i konceptu "Staroga svijeta." Najrazličitiji oblici tih komunikacija i razmjena, istraživanja i pustolovina, a posebno onih na većim udaljenostima, otpočeli su već početkom 3. tisućljeća pr. Kr., a organizirali su se i čvršće strukturirali ponajviše u vrijeme kasnog brončanog doba. Za tog "Prvog zlatnog doba Europe" postignuti vrtoglavi tehnološki napreci posljedično su pružali posve nova

Slika 1. Karta najopćenitije rasprostranjenosti lučnih fibula s dva dugmeta na luku (prema Blečić Kavur 2012).



komunikacijska postignuća. Iznimno važno postalo je posjedovanje metalima čije je snabdijevanje uvjetovalo stvaranje tzv. globalne povezanosti. Prisustvo metala i kroz njega iščitana, odnosno shvaćena globalna ili međukulturalna povezanost posebno je obilježila kulture područja *Caput Adriae* i njezina zaleđa. Nalazi nošnje i osobne opreme, prestižnih predmeta ili "egzotike", o kojima će u ovome radu biti više riječi, upravo potvrđuju da je to naše "Naše" more doista pružalo veliku prednost u svakom pogledu; nekad baš kao i danas!

Arheološki izvori spoznajno interpretirane građe svjedoče nam da je jedna od odlika te kasnobrončano-dobne kulturne *koinè* nedvojbeno bila lučna fibula s dva dugmeta na luku, čiju prostornu raširenost pratimo u nošnjama od Levanta do Gornjega Jadrana i dalje sve do švicarskih Alpi (sl. 1). Pretpostavlja se da su zbog svoje jednostavnosti, ali i funkcionalnosti, uz svoje brojne varijante, iznimno dugo korištene pa je, sukladno dobro datiranim nalazima iz prostora Egeje, vrijeme njihove uporabe razmatrano od kasnog heladskog IIIC razdoblja sve do protogeometrijskog doba.¹

Gotovo najveća koncentracija tih fibula zabilježena je na istočnom jadranskom priobalju gdje su se razvile određene prepoznatljive mjesne varijante, očitovane uvijek u točno određenoj kombinaciji, s narukvicama tipa dvoslivnog presjeka i/ili s narebrenim manšetastim narukvicama, ali i s iglama lukovičaste glavice i tordiranoga vrata, raznim drugim ukrasnim, više ili manje, prestižnim predmetima.² To nam izravno argumentiraju dobro poznati nalazi iz Grižana u Vinodolu te iz Garice i Šule na otoku Krku,³ ali i primjer grobnog inventara iz tumula u Stolničju kod Crikvenice (sl. 2).⁴ Potonji nam nalaz još jednom potvrđuje kako su te

fibule na području Kvarnera bile znatna i znakovita modna činjenica u vrijeme srednjoeuropskog Ha A1-A2 horizonta. Ondje su se profilirale u svojoj zasebnoj, kvarnerskoj inačici istočnojadranske varijante, srodnoj liburnskim (sl. 6, 2 – 3) i japodskim primjercima (sl. 3, 2), ali i toliko različitom od njih. Njihova nam regionalna prepoznatljivost ukazuje kako se moralo voditi računa o nošenju tako indikativnog dijela nošnje koji, međutim, na području susjedne Istre do sada nije zabilježen. Upravo suprotno, dragocjene nam podatke pružaju škocjanska nalazišta i to ostava iz Mušje jame i grobovi nekropole Brežec (114, 116, 272),⁵ sukladno čijim je grobnim inventarima moguće i te primjerke, u sklopu najstarijeg horizonta pokopavanja na nekropoli (Brežec I),⁶ datirati nešto više, sada već i od sredine 12. i u 11. st. pr. Kr.

U tom nas promišljanju snažnije može poduprijeti upravo grob 272 nekropole Brežec gdje je, pored fibule s dva dugmeta na luku, nađen i ulomak malog željeznog noža (sl. 3, 2, 4).⁷ Takav nož navodno potječe i iz Matavuna, nekropole istoga naselja,⁸ te jedan primjerak svakako iz groba 417 nekropole u Tolminu.⁹ Mali željezni noževi bili su čest grobni prilog kod zajednica na prostoru južnog italiskog kopna, no na području egejskog i istočnomediteranskog bazena, s vrhovima koplja predstavljaju gotovo standardni dio opreme muških grobova.¹⁰ Nisu međutim nepoznanica ni u ženskim grobovima što je na koncu podudarno i s nalazima iz spominjanog brežečkog groba. Zato nam i oni mogu poslužiti kao dodatni argument shvaćanju kulturnih procesa koji su se odvijali u širem mediteranskom ambijentu tijekom 12. i 11. st. pr. Kr. povezujući posredno istočni prostor *Caput Adriae* i zaleđa uz "glasnike"

¹ JUNG 2006., str. 193 – 194; TERŽAN 2007., str. 160 – 162, T. XXXVIIb; usp. PARE 2008., 87 – 89, Sl. 5.10.A; BLEČIĆ KAVUR 2012., str. 101 – 102, Sl. 1.

² Usp. GLOGOVIĆ 1987., str. 74 – 82, T. I; GLOGOVIĆ 2003., str. 17 – 21; TERŽAN 1995., str. 353 – 360, Sl. 23; PARE 1998., str. 328 – 329, Sl. 15; TERŽAN 2007., str. 161, vidjeti i BIETTI SESTIERI 1973., str. 403 – 405; BIETTI SESTIERI 2008.

³ Npr. MATEJČIĆ 1966., str. 336 – 339, F. 2; BATOVIĆ 1980., str. T. VII, 2; BATOVIĆ 1981., str. 94, Sl. 2, 3 – 4; BATOVIĆ 1983., str. T. XLV, 1 – 4, 5 – 7; GLOGOVIĆ 1987., str. 73 – 91, T. I; GLOGOVIĆ 1988., str. T. II, 6, Sl. 1, 2; GLOGOVIĆ 1989., str. T. 5, 3 – 4; T. 13; T. 14, 3; T. 19, 1; T. 35, 1 – 3; T. 36; TERŽAN 1995., str. 339, Sl. 27; PARE 1998., Sl. 15, 3; Sl. 16; GLOGOVIĆ 2003., str. 36, 75, T. I, 8; T. 13, 116; T. 47, 357; BATOVIĆ 2003., Sl. 3, 1; Sl. 5; Sl. 6, 4; BLEČIĆ KAVUR 2011., str. 53, Sl. 4, 4 – 6 – uz navedenu stariju i potpuniju literaturu.

⁴ BLEČIĆ 2009., str. 144, Sl. 1.

⁵ GUŠTIN 1975., Sl. 1; VITRI 1983., str. 149, T. 42, 8; BORGNA, MONTAGNARI KOKELJ 1999., str. 141, Sl. 3, 1; VITRI 1977., str. 81 – 82, T. X, t. 114; 116; STEFFÉ DE PIERO 1977., str. 110, T. XXIII, t. 272.

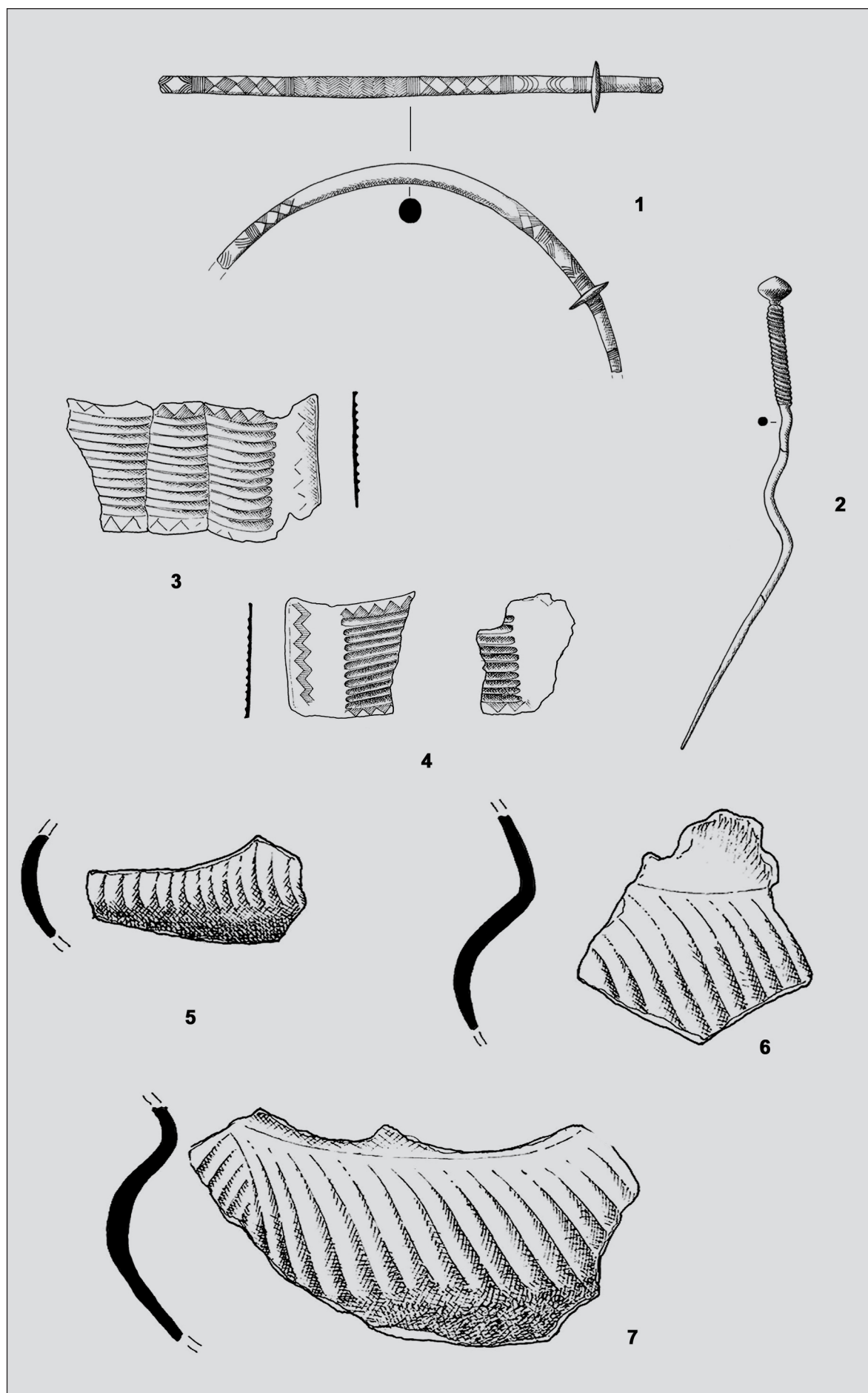
⁶ TURK 1994., str. 152, 154.

⁷ STEFFÉ DE PIERO 1977., T. XXIII, t. 272; TERŽAN 1995., str. 360, Sl. 28, 3.

⁸ BORGNA, MONTAGNARI KOKELJ 1999., str. 138.

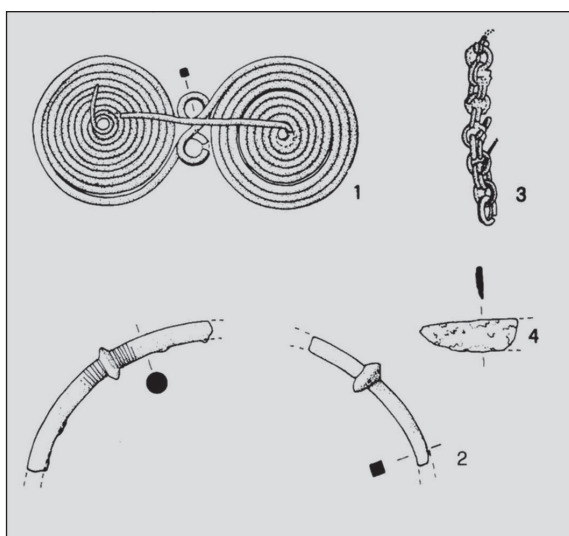
⁹ SVOLJŠAK, POGAČNIK 2001., str. 171, T. 82, 2.

¹⁰ BORGNA, MONTAGNARI KOKELJ 1999., str. 138; EDER, JUNG 2005., str. 490; usp. SHERRATT 1994.



Slika 2. Inventar groba iz tumula u Stolniću kod Crikvenice (prema Blečić Kavur 2011).

Slika 3. Inventar groba 272 iz nekropole Brežec kod Škocjana (prema Vitri 1977).



¹¹ TERŽAN 2002., str. 87.

¹² BORGNA, MONTAGNARI KOKELJ 1999., str. 148; BLEČIĆ KAVUR 2012., str. 102-103.

¹³ DULAR 1974., str. 17 – 18, T. 2, 14; TERŽAN 1984., str. 111.

¹⁴ BIANCO PERONI 1970., str. 67 – 70; KILIAN-DIRLMEIER 1993., str. 96 – 101, T. 65; JUNG 2006., str. 208; PACCIARELLI 2006., str. 253 – 256.

¹⁵ EDER, JUNG 2005., str. 490, T. CVIII; USP. PARE 2008., str. 85.

¹⁶ BIETTI SESTIERI 1973., str. 406 – 408; CARANCINI, PERONI 1999., str. 18, 58, T. 28, 44; BETTELLI 2002., str. 122; BIETTI SESTIERI 2008., str. 14 – 15; JUNG 2006., str. 52 – 57.

¹⁷ TURK 1996., str. 51 – 52.

¹⁸ TURK 1996., str. 109. Za ostale predmete iz Škocjana i iz nalazišta Caput Adriae zapadne strane pružanja, u kontekstima odnosa velikih udaljenosti, u njihovim diakronim i dinamičnim perspektivama, vidjeti kod BORGNA 1999.

¹⁹ BLEČIĆ KAVUR 2011., str. 51 – 52, Sl. 5; Sl. 8. Dvije novoistražene igle iz nalazišta Novale di Sotto kod Laiona u južnome Tirolu našalost ne pripadaju iglama tipa Marco kako su ih objelodanili njihovi istraživači (TECCHIATI, RIZZI 2011., str. 7 – 10, T. I, 2 – 3, Sl. 3.), već one pripadaju skupini igala tipa Ala, varijante A prema tipologiji G. L. Carancini (CARANCINI 1975., str. 206 – 207) koje su upravo specifične za prostor Trentina, Tirola, Lombardije i Vaneta u vrijeme kasnog bronzanog doba (CARANCINI 1975., T. 109E).

²⁰ GUŠTIN 1979., str. T. C, 137 – 138; VITRI 1977., T. X, 124, 1.

²¹ MIHOVILIĆ 2001., str. 61, T. 43, 12 – 13.

²² BLEČIĆ KAVUR 2011., str. 56 – 57, Sl. 7 – 8.

²³ MATEJČIĆ 1966., str. 336 – 339; GLOGOVIĆ 1987., str. 74 – 75, T. I, 1; GLOGOVIĆ 1989., T. 5, 3 – 4; T. 13; T. 35, 1 – 3; TERŽAN 1995., str. 339, Sl. 27; PARE 1998., Sl. 15, 3.

²⁴ BLEČIĆ KAVUR 2011., str. 52 – 54, Sl. 5; Sl. 7.

²⁵ BLEČIĆ KAVUR 2011., str. 53, Sl. 6, 3 – 4.

²⁶ GLOGOVIĆ 1989., T. 35, 1 – 2, 4 – 6; BLEČIĆ KAVUR 2011., Sl. 4, 8 – 9.

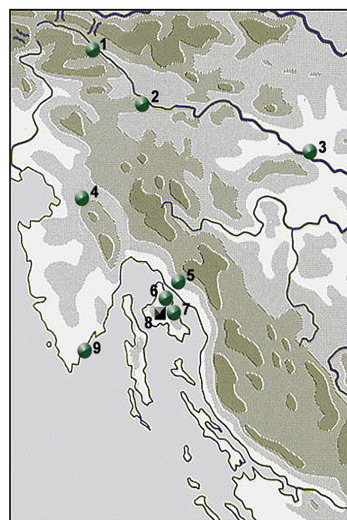
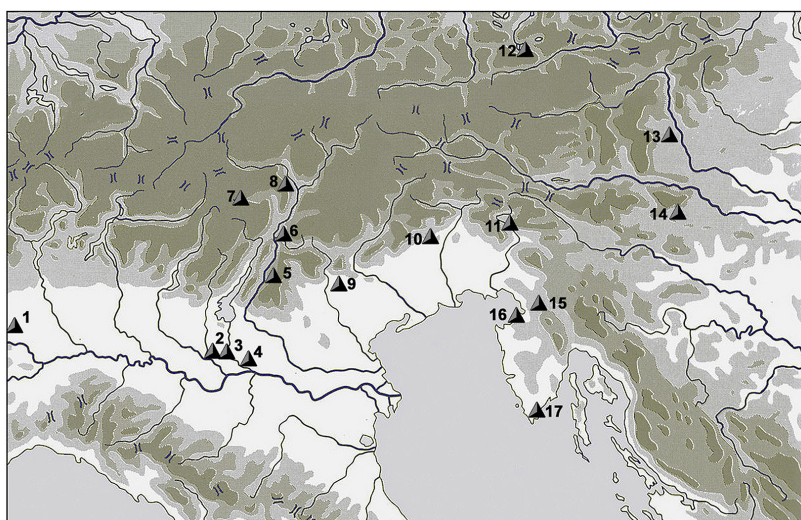
uvođenja nove metalurgije.¹¹ U mogućoj interpretaciji možda ih valja razumijevati kroz aspekt njihova konteksta i ritualiziranja, tj. kao simbolički odabrane nositelje vrijednosti privilegiranih društvenih struktura, ideološki povezanih s oblicima gostoljubivosti i ritualnih primjena.¹²

Istom perspektivom može se promatrati i mač jezičastog rukohvata iz ostave u Mušjoj jami kojeg najviše možemo približiti mačevima tipa Allerona prema V. Bianco Peroni.¹³ Riječ je o mačevima tako definiranim za prostor Apeninskog poluotoka, ali izjednačenima sa skupinom Naue II tipa C za područje Egeje.¹⁴ Putem njih povezanost je egejskog prostora kasnomikenskog i submikenskoga vremena sa sjevernojadranskim bazenom već dobro uspostavljena.¹⁵ Oni su imali veliku ulogu u nadregionalnim kontaktima tijekom europskog kasnobrončanog doba, najčešće posmatranima unutar cirkuliranja tzv. *koinè metallurgica*,¹⁶ u kojoj je jadranski bazen, osobito njegov sjeveroistočni dio, sasvim ravnoopravno učestvovao.¹⁷ Osim toga, taj je škocjanski mač vrijedan promišljanja i stoga što je na prostoru sjevernog Jadrana pokapanje s oružjem iznimna rijetkost. Zato ga promatramo u kategoriji luksuznih ili krajnje važnih predmeta iznimnoga statusa, u konceptu selektivnog deponiranja simboličnog načina, datiranog kao jednog od najstarijih elemenata ostave u Mušjoj jami, tj. u ostave II. horizont prema P. Turku.¹⁸

Nadalje, u ansamblu predmeta tzv. muškog principa i u klasi tipski definirane nošnje, iznimnu pozornost zavređuju igle i to one s lukovičastom glavicom i tordiranim vratom, kakva je nađena i u grobu tumula u Stolnici (sl. 2, 2). U njihovom bogatom repertoaru zastupljenosti razlikuju se dva tipa: tip Marco i tip Šula. Naime, igle tipa Marco, s bikonično profiliranom lu-

kovičastom glavicom i tordiranim vratom, obilježje su muške nošnje prostranog alpskog područja od istočne Švicarske, sjeverne Italije, posebno Tirola i Trentina, sve do jugoistočnog alpskog prostora današnje Slovenije (sl. 4).¹⁹ No, na samom Sjevernom Jadranu, posebno se ističu takve igle iz škocjanskog područja, iz ostave u Mušjoj jami i iz nekropole Brežec, grob 124,²⁰ te napokon one iz nekropole istarskog, na Kvarner otvorenog Nezakcija, a koje ujedno predstavljaju najjužniji nalaz toga tipa igala uopće (sl. 4).²¹ U prostornom rasporedu njima nasuprot stoje igle tipa Šula koje zatvaraju krug od jugoistočnog alpskog prostora Slovenije sve do Kvarnera, gdje ih se ujedno bilježi znatnijim brojem (sl. 5).²² Osnovnim odlikama, to su dugačke igle s većom, izrazito lukovičastom glavicom i blago naglašenim tordiranim vratom, igle koje su znanstvenoj publici dobro poznate iz Šule na otoku Krku.²³ Da taj nalaz nije bio ili ostao iznimka, pokazuje nam igla iz Stolnica koja se izričito povezuje uz nakitni ansambl velikih lučnih fibula s dva dugmeta na luku kvarnerske varijante, sigurnije utvrđujući tako i njihovo vremensko korištenje na prostoru Sjevernog Jadrana (sl. 2, 2). S obzirom na te činjenice čini se kako su igle tipa Šula vremenski nešto starije i usklađenije s datacijom u Ha A1-A2 horizonta srednjoeuropske periodizacije, dok su igle tipa Marco, s obzirom na kontekste njihova nalaženja te posebno njihovo korigirano datiranje u švicarskim sojeničarskim nalazištima, smještene u horizont Ha B1-B2 stupnja 11. i 10. st. pr. Kr. Oba tipa igala zastupljena su za sada samo u Nezakciju i u Škocjanu, što pored prostornog razmještaja ukazuje i na prigrbljenu modu igala s lukovičastim glavicama koja se tako dugotrajnije održala u nošnji.

Izuzev već opisanim lučnim fibulama s dva dugmeta na luku, na istočnom dijelu pružanja Gornjega Jadrana igle s lukovičastom glavicom i tordiranim vratom u pravilu se nalaze u asocijaciji s manšetastim narebrenim narukvicama (sl. 2, 3 – 4; sl. 6, 10 – 12) te s narukvicama dvoslivnog presjeka (sl. 6, 1; sl. 7, 16 – 18).²⁴ Za prostor Kvarnera znakovite su manšetaste narebrene narukvice koje su još dodatno ukrašene, kao primjerice one iz Stolnica s urezanim trokutima i tekućim šrafranim cik-cak ornamentom uz rubove (sl. 2, 3 – 4).²⁵ Učestalija je izvedba ukrasa urezanih crtica po rebrima, što je oznaka narukvica iz Šule, Garice i Osora.²⁶ Skupina tako izrađenog nakita ukazuje upravo na iznimnu spregu općeg i regionalnog na prostoru Kvarnera. Široko rasprostranjen element nadregionalne mode, kao što su manšetaste narebrene narukvice, regionalno je bio obogaćen ili obilježen na svojstven način, čime suptilno



Slika 4. Karta rasprostranjenosti igla tipa Marco (prema Blečić Kavur 2011).

Slika 5. Karta rasprostranjenosti igla tipa Šula (prema Blečić Kavur 2011).

i neizravno sugerira na mogući mjesni, kvarnerski radionički "potpis". Srodno ukrašene manšetaste narukvice onima iz Stolnica bile su do sada poznate jedino iz Siponta, Masseria Cupola grob Ia, u Apuliji, datirane u kasno brončano doba i također uspoređivane s primjercima na istočnoj Jadranskoj obali.²⁷ Međutim, novijim su istraživanjima zabilježene i kod dva primjerka iz bogate ostave Chiusa di Pesio u okolici Cunea na prostoru južnog Pijemonta, koje se osobito bliže po principu izvedbe ukrasa grupe kosih linija i crtica na vanjskim rubovima narukvica.²⁸

Kudikamo izravniji svjedoci procesa kulturnih kontakata i međusobnih posredovanja bila su jantarna zrna tipu Tiryns (sl. 6, 6 – 7, 9) koja se uz zrna tipa Allumiere (sl. 6, 8) ubrajaju u najviši i ekskluzivni rang luksuznog nakita toga vremena.²⁹ Značajna količina takvih zrna, i kvantitativna i varijabilna, potječe dakako iz kvarnerskih nalazišta osobito Baške, zatim iz Krka i iz Nova lje.³⁰ Da su ta zrna inventar izuzetno bogatih grobova dobro je poznato iz nalazišta Italije, Grčke i Levanta, a to će afirmirati i nalazi s prostora jadranskog bazena, npr. zrna iz Bismantove, grob XXXI,³¹ Vrsi ili Privlake (sl. 6)³² i napokon zrna iz same Baške, gdje su u pravilu nalažena s lučnim fibulama s dva dugmeta na luku. Uvriježeno je mišljenje kako se na prostoru istočne obale Jadrana takva zrna javljaju kao predmet trgovačkih ili posredničkih veza, bilo sa srednjim ili s istočnim Mediteranom. U italjskim ili egejskim nalazištima to dakako nije slučaj, pa je mogućnost njihove proizvodnje negdje na području rijeke Po s današnjim stupnjem istraženosti posve prihvatljiva.³³ Bilo kako bilo, ta zrna pokazatelji su visokostatusne razmjene, što će biti i odlučujuća činjenica za tumačenje jantarnih zrna na Kvarneru, a čijim su posredništvom vjerojatno dospjele i do ostave Debeli vrh nad Pregradom.³⁴ Izvjesno je međutim kako

jantarna zrna odabranih varijanti posve izostaju na prostoru Istre. Ondje su međutim, nekako istovremeno, zastupljena mala ukrasna staklena zrna, od kojih valja izdvojiti, i tehnološki i ideološki, uistinu visokovrijedne primjerke zrna bačvastog tipa s provučenim spiralnim tankim linijama iz nekropole gradine na Limu, grob 57, (sl. 7, 4 – 5, 23)³⁵ ili okruglo plavo zrnice s četiri ispupčenja u obliku oka s bijelim nitima iz Podosojne peći kod Mošćeničke Drage.³⁶ One se posve skladno uklapaju u kulturološku i kronološku sliku Gornjega Jadrana i obližnjeg istočnoalpskog zaleđa (sl. 8),³⁷ pa je njihova prostorna distribucija također razmatrana u dinamičnom procesu komunikacija i kruženja dobara od Pada i Frattesine uzduž obala *Caput Adriae*.³⁸ Napokon, kroz prizmu nalaženja i jantarnih i staklenih zrna ponovno je uspostavljena povezanost prostranog područja od švicarskih Alpa preko srednjeg do istočnog Mediterana, čije se seznanje tumači unutar procesuiranja tzv. *koinè metallurgica*,³⁹ u zajedničkom optjecaju jantara i kositra, ili čak unutar *koinè dell' ambra*, kako se u novije vrijeme argumentirano pretpostavlja.⁴⁰

U nešto užem, ali iznova znakovitom okruženju, valja prikazati i tzv. zmijaste fibule sa sedlastim lukom i diskom na nozi koje su, što se tiče istočnog dijela jadranskog bazena, karakteristično obilježile kulturno područje Kvarnera na prijelazu iz kasnog brončanog u starije željezno doba. Ondje ih razlikujemo u čak dva tipa i dvije podvarijante, što je za sada poznato samo na tom dijelu istočnojadranskog priobalnog pojasa (sl. 10). U najvećem broju zastupljene su dvodijelne zmijaste fibule sa sedlasto spuštanim lukom koje potječu iz Grižana, Garice, Klačenice i Novalje (sl. 9, 2 – 5).⁴¹ Njih većinom obilježava i spiralni disk na kraju noge, po čemu su pak osobito prepoznatljive fibule toga tipa iz tzv. *srednjo-tirenskog faciès* i prostora južne Italije

²⁷ DE JULIIS 1979., str. 527, Sl. 6, 2.

²⁸ RUBAT BOREL 2009., str. 66 – 68, Sl. 48, 1 – 2. Autor opširno raspravlja o svim paralelama na europskom prostoru, uključujući i one s prostora istočnog Jadrana.

²⁹ HARDING 1984., str. 82 – 87; HUGHES-BROCK 1993., str. 219 – 229; usp. PARE 2008., str. 90; BLEČIĆ KAVUR 2012., str. 103 – 104, Sl. 2.

³⁰ LO SCHIAVO 1970., T. XXIII, 9 – 11, 13 – 16; T. XLII, 19 – 20; GLOGOVIĆ 1989., str. 24 – 25, 35 – 36, T. 43, 1 – 2; GLOGOVIĆ 1991., T. 1, 2; FORENBAHER 1995., str. 275 – 276, Sl. 5; BATOVIĆ 2003., Sl. 4, 2 – 6; Sl. 6, 5; BLEČIĆ 2009., str. 143 – 144, T. I, 2.

³¹ BIETTI SESTIERI 1997., str. 765, Sl. 453.

³² BATOVIĆ 1983., T. XLIV, 1 – 14; T. XLIV, 15 – 21.

³³ NEGRONI CATAACCHIO 1999., str. 245 – 259; CULTRARO 2006., str. 1533 – 1553; NEGRONI CATAACCHIO et al. 2006., str. 1461 – 1468; BELLINTANI 2010., str. 143 – 144.

³⁴ HIRSCHBÄCK-MERHAR 1984., T. 9, 17; ČERČE, ŠINKOVEC 1995., T. 66, 66; T. 152, 22; usp. TERŽAN 1984.

³⁵ Poznatije su pod nazivom Pfahlbau-perle: MIHOVIĆ 1972., str. 44 – 45, T. 57, 4 – 5, 23; T. 60, 4 – 5; MAJNARIĆ PANDŽIĆ 1998., str. 216, Sl. 44; MIHOVIĆ 2001., str. 50.

³⁶ STARAC 1994., str. 22, P. XIII, 5.

³⁷ Usp. nalaze staklenih zrna iz nekropole Tolmina, SAZU Ljubljane, Novog Mesta, Dobove i Ormoža (SVOLJŠAK, POGAČNIK 2001., T. 88, 15 – 16; STARČ 1954., T. XIV, 3; KNEZ 1984., T. 4, 1; T. 6, 4; KRIŽ 1995., Kat. 17; 37; 51; STARČ 1975., T. 41, 3; TOMANIĆ JEVIĆ 1989., T. 16, 5).

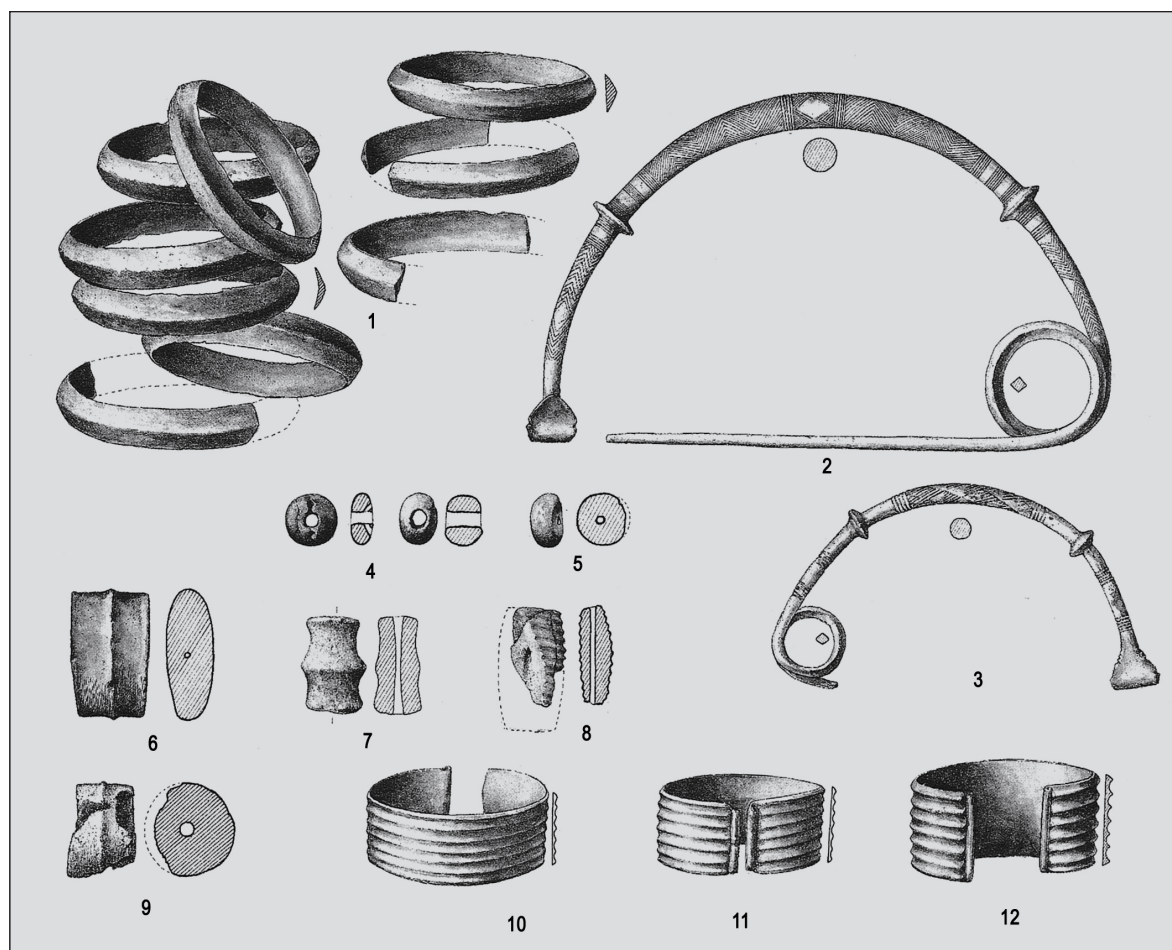
³⁸ Frattesina, npr. Narde grob 420: SALZANI 1991., Sl. 29; BELLINTANI 1997., str. 124 – 127, Sl. 9 – 10; TOWLE et al. 2001., Sl. 6 – 7. Usp. novije specijalističke studije na tu temu: BELLINTANI, STEFAN 2009.; BELLINTANI 2011.

³⁹ EDER, JUNG 2005., str. 487.

⁴⁰ CULTRARO 2006., str. 1548 – 1550.

⁴¹ GLOGOVIĆ 2003., str. 47 – 48, T. 47, 355 – 357, 363A; BLEČIĆ 2007., str. 111 – 112, Sl. 3; TERŽAN 2009., str. 216 – 219.

Slika 6. Inventar groba 78 iz Privlake kod Nina (prema Batović 1983).



posljednje protovillanovske i početne villanovske faze, kao i one iz velikih ostava toga vremena.⁴² S njom istovremena i donekle suprisutna je i druga varijanta istog tipa fibula, odnosno ona s paralelnim rebrima na nozi i luku fibule kakvu poznajemo iz Osora (sl. 9, 6 – 7).⁴³ No, za razliku od prethodne varijante, ova je pak svojstvena sjevernoitalskom prostoru, ponajprije području Padanije i Veneta, s rasprostranjem sve do Trenta. Ondje naime predstavlja jedan od temeljnih oslonaca za razumijevanje problema prijelaza relativne kronologije iz brončanog u željezno doba kultura sjeverne Italije (Golasecca I, Este I) u njihovu uspoređivanju s početkom villanovske kulture srednje Italije (sl. 10).⁴⁴ Najzad, s istarskog je dijela pružanja kvarnerskog bazena, s nalazišta Gradac – Turan kod Koromačnog, poznata i treća varijanta, odnosno drugačiji tip zmijaste fibule koji je kronološki nešto stariji od dvodijelnih varijanti (sl. 9, 1). Riječ je o jednodijelnoj tropetljastoj fibuli sa sedlastim lukom i vjerojatno diskom na kraju noge.⁴⁵ U odnosu na varijante dvodijelnih zmijastih fibula, fibule toga tipa nisu brojne, a razlikuju se u više varijanti raspoređenih posebno na prostoru srednje i južne Italije (sl. 10).⁴⁶ Naša fibula pripada upravo varijanti s diskom

na kraju nožice i za sada je to jedini primjerak zastupljen u priobalnim kulturama istočnog dijela Jadrana. Možemo ju smatrati izravnim uvozom iz italskih kultura Apeninskog poluotoka, bez pretenzija o njezinom višem značenju u evoluciji i mjesnom oblikovanju dvodijelnih zmijastih ili zapadnobalkanskih oblika fibula. Kvarnerske primjerke, bez obzira na njihova specifična i tipološka obilježja, valja razumijevati već u vremenu Ha B stupnjeva, odnosno od 11./10. do 9. st. pr. Kr. korigirane periodizacije, i doista ih vidjeti kao elemente novoga doba, kojeg navješćuju i ostali predmeti nošnje ili osobne opreme uvezeni iz formiranih apeninskih kultura *Primo Ferro* 1 horizonta. Ondje su takve fibule prihvaćene kao obilježje ekskluzivnih muških grobova posebnog socijalno-političko-ekonomskog statusa.⁴⁷

Tradiciju u tome značenju nastavljat će i sezanje polumjesečastih fibula, osobito onih jednostavnih, jednopetljastih fibula tipa *Caput Adriae* prema B. Teržan, koje su vremenski smještene već od kraja 10. st. pr. Kr., a s trajanjem do 8. st. pr. Kr.⁴⁸ U odnosu na ostale tipove jednopetljastih polumjesečastih fibula smatra se da je taj nastao upravo pod egejskim izravnim utjecajem, proto-geometrijskog i geometrijskog doba i da se istovremeno

⁴² CARANCINI, PERONI 1999., T. 31, 32.

⁴³ GLOGOVIĆ 2003., str. 48, T. 47, 358, 362; BLEČIĆ 2007., Sl. 3.

⁴⁴ Usp. ELES MASI 1986., T. 163, 2133–2139; DE MARINIS, GAMBARI 2005., str. 199 – 200; GAMBARI 2006., str. 206 – 207; PARE 2008., str. 82 – 85.

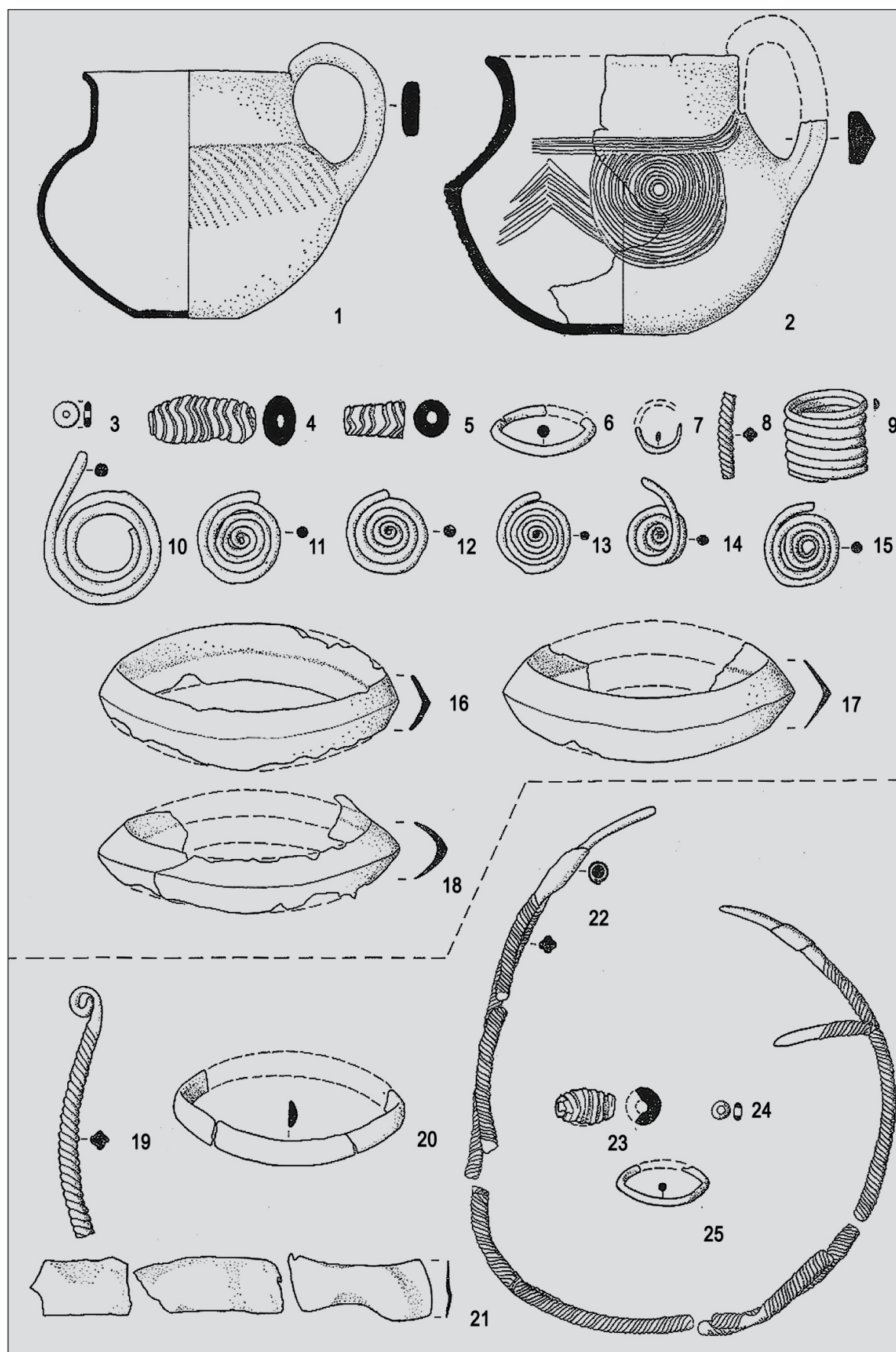
⁴⁵ MIHOVILIĆ 1997., str. 45 – 46, 48, Sl. 17, T. 10, 1; GLOGOVIĆ 2003., str. 47, T. 47, 354; TERŽAN 2009., str. 219, Sl. 3, 3.

⁴⁶ MIHOVILIĆ 1997., str. 46; LO SCHIAVO 1984., str. 228; LO SCHIAVO 2010., str. 609 – 610, T. 370, 5295 – 5396B; MONTANARO 2010., str. 4, Sl. 3.

⁴⁷ PACCIARELLI 2001., str. 250 – 251, 255, Sl. 136; usp. BIETTI SESTIERI 2008., str. 12 – 13.

⁴⁸ TERŽAN 1990., str. 50 – 52, Sl. 2; TERŽAN 2002., str. 95, K. 2.

Slika 7. Nalazi iz groba 57 nekropole Limske gradine (prema Mihovilić 1972).



Slika 8. Karta rasprostranjenosti staklenih zrna bačvastog tipa i zrna s „očicama“ (nadopunjeno prema Bellintani, Stefan 2009; Bellintani 2011).



nosio na oba područja njihove rasprostranjenosti.⁴⁹ Bit će one tako još jedan element povezanosti Sjevernog Jadrana i prostora Egeje, tj. istočnomediteranskog bazena, koje su se osim na prostoru Krasa i Posočja rasprostirale do Kvarnera, odnosno od rijeke Adige do rijeke Save u vrijeme kraja kasnog bronzanog i početka starijeg željeznog doba.

Svi ti nalazi nošnje i nakita, osobne i vojne opreme iz projekcije sagledavanja optjecanja dobara i ideja na prostoru šireg mediteranskog bazena, svjedoče o složeno nijansiranom spektru kulturnih i komunikacijskih kontakata. U tom sustavu posebnu vrijednost valja pružiti i jednom utilitarnom predmetu – keramičkom tronožnom pladnju. Riječ je o tipu koji je oblikovno formiran na području istočnog Mediterana gdje je, ponajviše na Kreti i Cipru, zastupljen u većem broju i gdje je njegova funkcija, tipološka i kronološka pripadnost jasno određena.⁵⁰ Smatra se da je odande preuzeta zamisao ili dobiven početni impuls za njegovu proizvodnju i na području sjevernog Jadrana gdje zapravo predstavlja fenomen napose nalazišta njegova istočnoga dijela pružanja. Tako ih samo u Istri poznajemo s oko 18 nalazišta,⁵¹

dok njihova koncentracija ne zaostaje niti na području Kvarnera pa su jednakom mjerom zastupljeni i na priobalnom i na otočnom dijelu, u naseljima i pećinama.⁵² Najvjerojatnije su se koristili kao pladnjevi za posluživanje i držanje hrane ili kao prijenosne peći, dok njihova možebitna uloga u obredima također nije isključena,⁵³ i to u podužem vremenu već od kraja ranog bronzanog doba do početnog željeznog doba.⁵⁴

I napokon, još će jedan zanimljiv predmet zahtijevati našu iznimnu pozornost. Riječ je naime o bronzanom, blago savijenom perforiranom okovu, izrađenom na proboj, koji potječe iz bogate ostave miješanoga sastava iz Udja.⁵⁵ Iako se o njemu promišlja, s određenom dozom sigurnosti, kao o dijelu bronzanoga tronošca, nije isključeno da je mogao biti i dijelom četveronošca na kotačima ili nosivog okvira. U bilo kojem slučaju, ukazuje nam da je posrijedi izravni ciparski, tj. istočnomediteranski uvoz na područje jugoistočnog prialpskog prostora u vrijeme 12. i 11. st. pr. Kr., odnosno u ostave II. horizonta.⁵⁶ Taj predmet zasigurno nije imao uporabnu vrijednost ni za njihove korisnike ni za njegovo akumuliranje. Namjena mu je bila prvenstveno

⁴⁹ TERŽAN 2007., str. 162 – 163, T. XXXVIIa.

⁵⁰ HÄNSEL, TERŽAN 2000., str. 179, Sl. 20. U novije vrijeme istraženi su i keramički tronošci u apulskom nalazištu Roca Vecchia (GUGLIELMINO 2005., str. 647 – 648, T. CLXVIIIc).

⁵¹ MIHOVILIĆ 1995., Karta II; MIHOVILIĆ 2001., str. 47 – 48, T. 102 – 103.

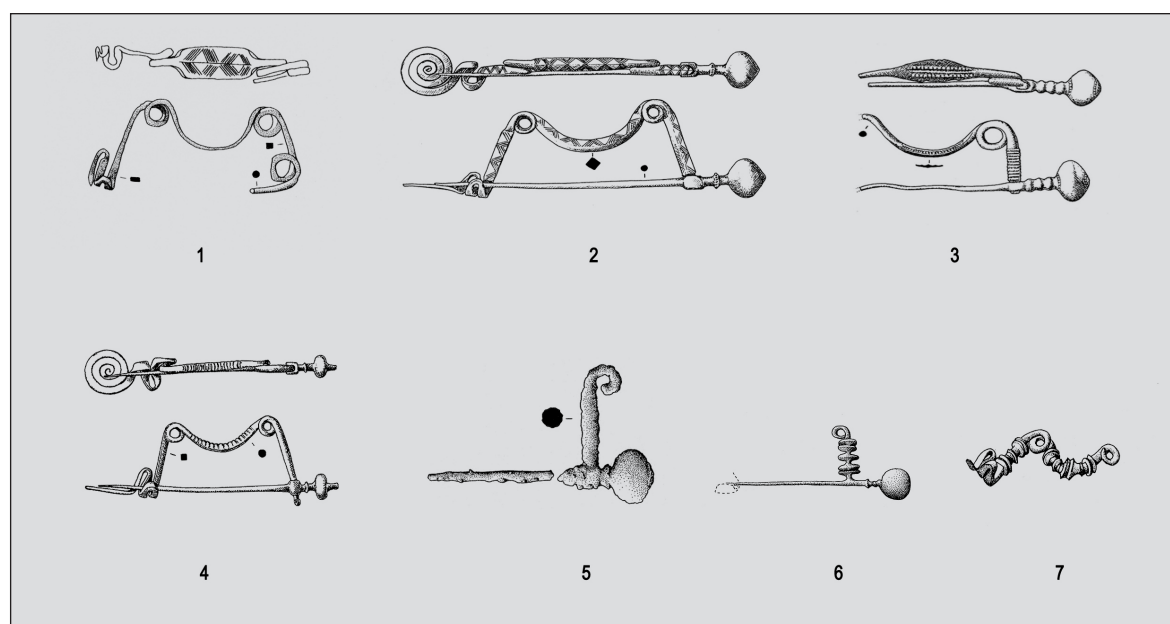
⁵² STARAC 1994., str. 22; MIHOVILIĆ 1995., str. 32 – 34; BLEČIĆ KAVUR 2012., str. 104 – 105, Sl. 3 – keramički tronošci zabilježeni su u gotovo svim novijim istraživanjima gradinskih nalazišta na prostoru Kvarnera.

⁵³ MIHOVILIĆ 2001., str. 48; MIHOVILIĆ et al 2002., str. 50.

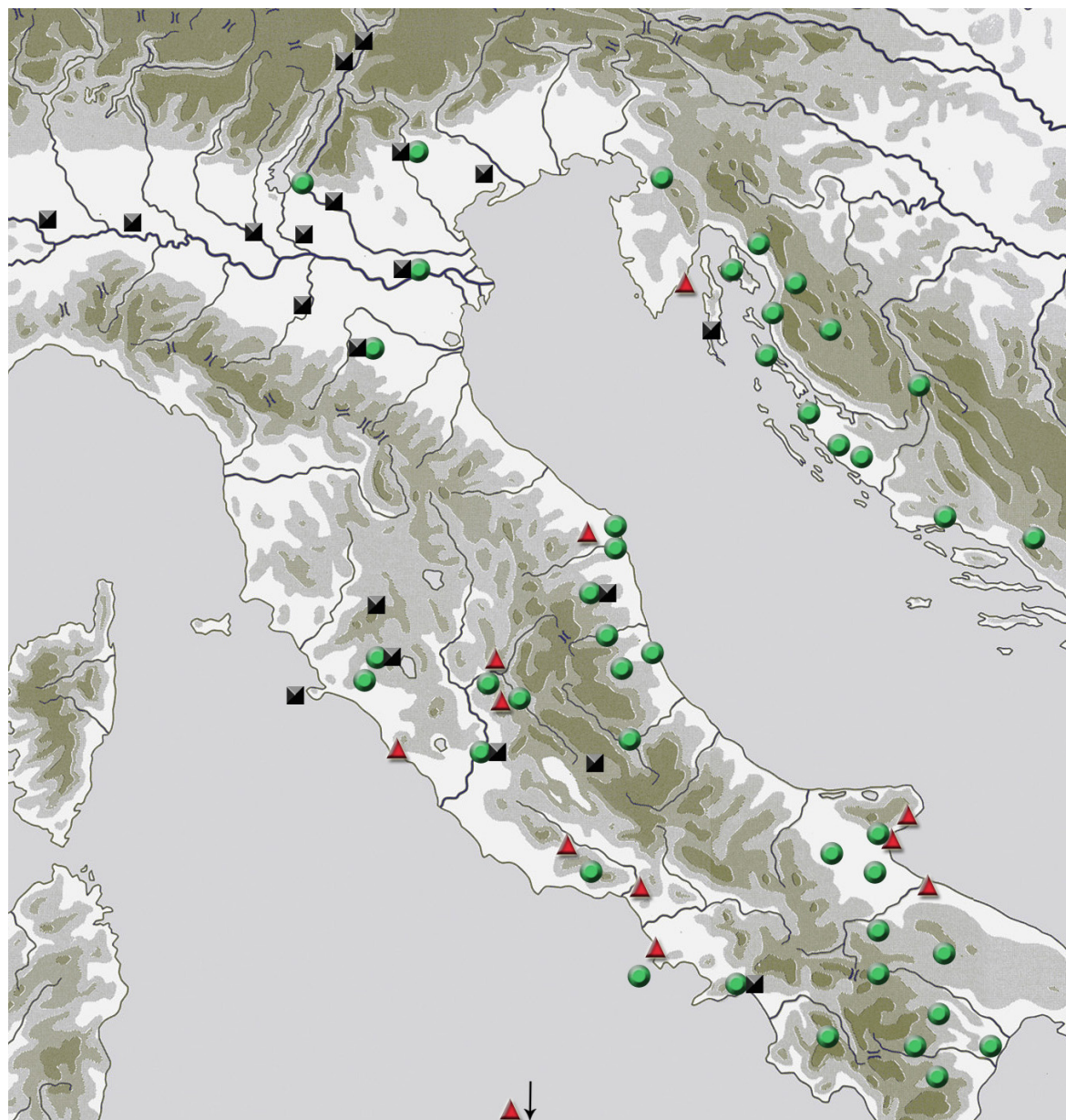
⁵⁴ MIHOVILIĆ 1995., str. 32 – 34; MIHOVILIĆ 2001., str. 47.

⁵⁵ ČERČE, ŠINKOVEC 1995., str. 224, k. 35, T. 136, 10.

⁵⁶ TERŽAN 1996., str. 250, Sl. 4; TRAMPUŽ-OREL 1996., str. 178; TURK 1996., str. 108.



Slika 9. Zmijaste fibule iz prostora kvarnerskog bazena: 1. Gradac-Turan (prema Glogović 2003), 2. Grižane, 3. Garica, 4. Klačenica, 5. Novalja (prema Glogović 2003), 6.-7. Osor (prema Glogović 2003).



Slika 10. Karta rasprostranjenosti zmijastih fibula: ▲ jednodijelne tropetljaste fibule sa sedlastim lukom (i diskom na nozi), I dvodijelne dvopetljaste fibule sa sedlastim lukom i diskom na nozi, n dvodijelne dvopetljaste fibule sa sedlastim lukom i rebrima na luku (nadopunjeno prema Mihovilić 1997; Blečić 2007; Lo Schiavo 2010).

statusna, tj. simbolička, iako ne nužno materijalna, čije se obilježje odražavalo i u mjestu odabira pojedinih djelatnosti, osobito njegovim načinom i tipom pohrane.⁵⁷

Navedeni primjeri samo su neki od izdvojenih i nama dostupnih potencijala koji reflektiraju odnos istočnog pružanja *Caput Adriaee* s regionalnim kao i s prostranim mediteranskim kulturnim krugom kasnog brončanog doba. Razvidno je kako je upravo posredstvom kvarnerskog arhipelaga, povezanost u taj prostor ambivalentne kulturne *koinè* bila ostvarena i za obližnje prialpsko zaleđe. Neke ćemo tako predmete moći tumačiti kroz neposredne utjecaje iz istočnomediteranske produkcije,⁵⁸ dok ćemo neke moći razumijevati posredno, u regionalnom jadranskom optjecaju u atribuciji "Frattesi-na fenomena."⁵⁹ To je dakle vrijeme kada se vrši znatna razmjena prestižnih dobara odgovarajuće kvalitete na širem prostoru Mediterana koja nam ujedno sugerira kako su tada morali postojati prilično sofisticirani, istovrijedni komunikacijski sustavi na tako međusobno udaljenim područjima. Primijenjene metode nisu međutim zadirale u njihove regionalne unutrašnje strukture. Princip osobnih relacija i poklona, princip obostrane želje i gostoprimstva, princip obostrane izmjene ideja i perspektiva, uvjetovao je konačan i samo osobni izbor pojedinaca.⁶⁰ U tom procesualnom i konceptualnom izvoru predmeti prestiža bili su znakovnim supstituti-ma za prepoznavanje i identifikaciju simbola u sustavu vrijednosti različitih kulturnih i društvenih poredaka, u fizičkim baš koliko i u duhovnim aspektima. Simboli i njihovi koncepti sami po sebi, a ritualiziranja i žrtvovanja predmeta isključivo dragocjenih i metaforičkih vrijednosti, upućuju nas na njihovo različito izvorno posvećivanje, odnosno njihovih praktikanata ne samo

u posmrtnim nego i u svim drugim oblicima socio-religioznih praksi.⁶¹ No, neki nam predmeti jasno ukazuju i na oblik lokalne evolucije uvezenog predmeta, koji je po osobnom izboru adoptiran, a po stvarnim potrebama ili ukusu adaptiran i na prostoru *Caput Adriaee* individualiziran. Tako tronožni pladnjevi, kao i lučne fibule s dva dugmeta na luku, polumjesečaste ili dvodijelne zmijaste fibule, manšetaste narebrene narukvice itd., ukazuju upravo na regionalnu produkciju koja je fizički bila korištena kao uporabni ali je opet ideološki bila prepoznavana kao predmet hijerarhiziranog simboličkog značaja na tako znatnim udaljenostima.

Sve to omogućila je dakako plovidba *Našim morem*. Na prostoru Gornjeg Jadrana stjecali su se i račvali neki od najvažnijih putova prapovijesne Europe. Ondje su pristizala različita kulturna dobra, neposredno ili posredstvom, optjecali su vrhunski i prestižni, moderni i tradicionalni, regionalni i nadregionalni predmeti; predmeti koje su ovdasnji stanovnici *Caput Adriaee* izričito razumijevali i koji su im bili znakovnim supstituti-ma za prepoznavanje i identifikaciju simbola u sustavu vrijednosti različitih kulturnih i društvenih poredaka, u fizičkim kao i u duhovnim aspektima. Ipak, nisu se akumulirala samo bogatstva imatelja kao nepotrebnih, dekadentnih viškova, nego su poticala inovativnost i kreativnost posebice prenošenja znanja, tj. stvaranja vrhunskih mjesnih prepoznatljivosti atraktivnih i na drugim kontaktnim, tj. udaljenijim prostorima. Time možemo reći kako je plovidba duž *Caput Adriaee* izvjesno značila u prenesenom značenju plovidbu onodobnim *Svijetom*. Prednosti su doista bile u svakome pogledu; manji i poznatiji prostor, kraća i sigurnija plovidba, zamčen i bogat prosperitet!

⁵⁷ Usp. BLEČIĆ KAVUR 2012., str. 105, Sl. 4; BRADLEY 1998., str. 97 – 128; TERŽAN 1996., str. 255 – 256; OSBORNE 2004., str. 7 – 8.

⁵⁸ Za ostalu građu koja se ubraja u taj kontekst vidjeti kod: TERŽAN 1996., str. 247 – 250; BORGNA 2010., str. 296 – 302.

⁵⁹ BORGNA 1992., str. 77 – 87; PEARCE 2000; usp. BIETTI SESTIERI 2008; LEONARDI 2010.

⁶⁰ EDER, JUNG 2005., str. 487, 491 – 492; JUNG 2006., str. 52.

⁶¹ GODELIER 1999.; OSBORNE 2004.

LITERATURA

- BATOVIĆ 1980. Š. Batović, L'età del bronzo recente sulla costa orientale dell'Adriatico, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* XVIII-16, Sarajevo 1980, 21 – 62, T. I-XVIII.
- BATOVIĆ 1981. Š. Batović, Nakit u prapovijesti sjeverne Dalmacije, u: Š. Batović (ur.) *Nakit na tlu sjeverne Dalmacije od prapovijesti do danas*, Zadar 1981, 94 – 115.
- BATOVIĆ 1983. Š. Batović, Kasno brončano doba na istočnom Jadranskom primorju, u: A. Benac (ur.), *Praistorija Jugoslavenskih zemalja IV - Brončano doba. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Centar za balkanološka ispitivanja*, Sarajevo 1983, 271 – 373.
- BATOVIĆ 2003. Š. Batović, Stanje istraživanja prapovijesti na kvarnerskim otocima, *Diadora* 21, Zadar 2003, 253 – 348.
- BELLINTANI 1997. P. Bellintani, Frattesina: l'ambra e la produzione vitrea nel contesto delle relazioni transalpine, u: L. Endrizzi – F. Marzatico (ur.), *Ori delle Alpi. Quaderni della Sezione Archeologica Castello del Buonconsiglio, Monumenti e collezioni provinciali* 6. Trento 1997, 117 – 129.
- BELLINTANI 2010. P. Bellintani, Ambra. Una materia prima dal nord (ma non solo), u: A. Cazzella – G. Recchia (ur.), *Ambra per Agamennone. Indigeni e Micenei tra Egeo, Ionio e Adriatico nel II millennio a.C.*, Bari 2010, 139 – 144.
- BELLINTANI 2011. P. Bellintani, Progetto "Materiali vetrosi della protostoria italiana", *Aggiornamenti e stato della ricerca, Rivista di scienze preistoriche* LXI, Firenze 2011, 257 – 281.
- BELLINTANI, STEFAN 2009. P. Bellintani – L. Stefan, Nuovi dati sul primo vetro europeo: il caso di Frattesina, u: *Atti del Primo Convegno Interdisciplinare sul Vetro nei Beni Culturali e nell'Arte di Ieri e di Oggi*, Parma, 27-28 novembre 2008, Parma 2009, 71 – 86.
- BETTELLI 2002. M. Bettelli, Italia meridionale e mondo miceneo. Ricerche su dinamiche di acculturazione e aspetti archeologici, con particolare riferimento ai versanti adriatico e ionico della penisola italiana, *Grandi contesti e problemi della Protostoria italiana* 5, Roma 2002.
- BIANCO PERONI 1970. V. Bianco Peroni, *Die Schwerter in Italien/Le spade nell'Italia continentale, Prähistorische Bronzefunde* IV/1, München 1970.
- BIETTI SESTIERI 1973. A. M. Bietti Sestieri, The metal industry of continental Italy, 13th to the 11th century BC, and its connections with the Aegean, *Proceedings of the Prehistoric Society* 39, London 1973, 383 – 424.
- BIETTI SESTIERI 1997. A. M. Bietti Sestieri, Il territorio padano dopo le terramare, u: M. Bernabò Brea – A. Cardarelli – M. Cremaschi (ur.), *Le Terramare. La più antica civiltà padana*, Modena 1997, 757 – 770.
- BIETTI SESTIERI 2008. A. M. Bietti Sestieri, L'età del Bronzo finale nella penisola Italiana, *Padvusa* XLIV, Rovigo 2008, 7 – 54.
- BLEČIĆ 2007. M. Blečić, Reflections of Picens impact in the Kvarner Bay, u: M. Guštin – P. Ettel – M. Buora (ur.), *Piceni ed Europa, Atti del convegno, Archeologia di frontiera* 6, Udine 2007, 109 – 122.
- BLEČIĆ 2009. M. Blečić, The significance of Amber in Kvarner region, u: A. Palavestra, C. W. Beck – J. M. Todd (ur.), *Amber in Archaeology, Proceedings of the Fifth International Conference on Amber in Archaeology*, Belgrade 2006, Beograd 2009, 142 – 155.
- BLEČIĆ KAVUR 2011. M. Blečić Kavur, The fastest way to the Big Sea: A contribution to the knowledge about the influence of the UFC on the territory of the northern Adriatic, u: Ch. Gutjahr – G. Tiefengraber (ur.), *Beiträge zur Mittel- und Spätbronzezeit sowie zur Urnenfelderzeit am Rande der Südostalpen, Akten des 1. Wildoner Fachgesprächs vom 25. bis 26. Juni 2009 in Wildon/Steiermark (Österreich)*, Rahden/Westf. 2011, 51 – 62.
- BLEČIĆ KAVUR 2012. M. Blečić Kavur, Caput Adriae in kultura mediteranstva. Egejski elementi pozne bronaste dobe na severnem Jadrinu in v njegovem zaledju, u: A. Gaspari – M. Erič (ur.), *Potopljena preteklost: arheologija vodnih okolij in raziskovanje podvodne kulturne dediščine v Sloveniji*, Ljubljana 2012, 101 – 108.
- BORGNA 1992. E. Borgna, Il ripostiglio di Madriolo presso Cividale e i pani a piccone del Friuli-Venezia Giulia, *Studi e ricerche di Protostoria mediterranea* 1, Roma 1992.
- BORGNA 1999. E. Borgna, The North Adriatic regions between Europe and the Aegean World (12th-8th CA.): Social strategies and Symbols of Power in the Long-Distance Exchange, u: *Eliten in*

- BORGNA 2010. E. Borgna, Patterns of bronze circulation and deposition in the northern Adriatic at the close of the Late Bronze Age, u: E. Borgna – P. Càssola Guida (ur.), *Dall'Egeo all'Adriatico: organizzazioni sociali, modi di scambio e interazione in età postpalaziale (XII-XI sec. a.C.)*, Atti del Seminario internazionale (Udine, 1-2. 120. 2006), Studi di ricerche di protostoria Mediterranea 8, Roma 2010, 289 – 309.
- BORGNA, MONTAGNARI KOKELJ 1999. E. Borgna – E. Montagnari Kokelj, Nuove ricerche su complessi protostorici ai confini settentrionali dell'Istria, u: Protostoria e storia del „Venetorum Angulus“, Atti del XX Convegno di Studi Etruschi ed Italici, Portogruaro-Quattro D'Altino-Este-Adria 16-19. 09. 1996, Pisa-Roma, 131 – 156.
- BRADLEY 1998. R. Bradley, *The Passage of Arms: An Archaeological analysis of prehistoric hoards and votive deposits*, Oxford 1998.
- CARANCINI 1975. G. L. Carancini, *Die Nadeln in Italien/Gli spilloni nell'Italia continentale*, Prähistorische Bronzefunde XIII/2, München 1975.
- CARANCINI, PERONI 1999. G. L. Carancini – R. Peroni, *Letà del bronzo in Italia: Per una cronologia della produzione metallurgica*, Quaderni di Protostoria 2, Roma 1999.
- CULTRARO 2006. M. Cultraro, I vaghi di ambra del tipo Tirinto nella protostoria italiana: nuovi dati dall'area egeo-balcanica, u: *Materie prime e scambi nella preistoria italiana*, Atti della XXXIX Riunione Scientifica dell'Istituto Italiano di Preistoria e Protostoria 3, Firenze 2006, 1533 – 1553.
- ČERČE, ŠINKOVEC 1995. P. Čerče – I. Šinkovec, Katalog depojev pozne bronaste dobe, u: B. Teržan (ur.), *Depoj-ske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem I*, Katalogi in monografije 29, Ljubljana 1995, 159 – 169, 223 – 226. de juliis 1979. E. De Juliis, *Il Bronzo Finale nella Puglia settentrionale*, u: *Il Bronzo Finale in Italia*, Atti della XXI Riunione Scientifica dell'Istituto Italiano di Preistoria e Protostoria, in memoria di F. Rittatore Vonwiller. Firenze 1977, Firenze 1979, 515 – 529.
- DE MARINIS, GAMBARI 2005. r. c. De Marinis – G. F. Gambari, *La cultura di Golasecca dal X agli inizi del VII secolo a.C.: cronologia relativa e correlazioni con altre aree culturali, Oriente e Occidente: metodi e discipline a confronto. Riflessioni sulla cronologia dell'età del Ferro italiana*, Atti dell'Incontro di studio, (Roma 30.-31. 10. 2003), *Mediterranea I*, Pisa-Roma 2005, 197 – 225.
- DULAR 1974. J. Dular, *Bronasti jezičastoročajni meči iz Slovenije*, *Varia Archaeologica*, knjiga I, Brežice 1974, 11 – 29.
- EDER, JUNG 2005. B. Eder – R. Jung, *On the character of social relations between Greece and Italy in the 12th/11th cent. BC.*, u: R. Laffineur – E. Greco (ur.), *Emporia: Aegeans in Central and Eastern Mediterranean*, Proceedings of the 10th International Aegean Conference at the Italian School of Archaeology in Athens 2004, *Aegaeum* 25, Liège-Austin 2005, 485 – 495.
- ELES MASI 1986. P. v. Eles Masi, *Le fibule dell'Italia settentrionale*, Prähistorische Bronzefunde XIV/5, München 1986.
- FORENBAHER 1995. S. Forenbaher, *Trade and Exchange in Late Bronze and Early Iron Age Croatia*, u: B. Hänsel (ur.), *Handel, Tausch und Verkehr im Bronze- und früheisenzeitlichen Südosteuropa*, Südosteuropa Schriften 17, Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 11, München-Berlin 1995, 269 – 282.
- GAMBARI 2006. f. m. Gambari, *La necropoli di Morano sul Po ed il Protogolasecca in Italia nord-occidentale: definizi, cronologia, caratteri culturali e significato storico*, u: M. Venturino Gambari (ur.), *Navigando lungo l'Eridano: La necropoli protogolasecciana di Morano sul Po, Casale*
- MONFERRATO 2006, 187 – 210. GLOGOVIĆ 1987. D. Glogović, *Nalaz iz Šule na Krku i problem lučnih fibula s dva dugmeta na luku iz Liburnije*, *Arheološki radovi i rasprave* 10, Zagreb 1987, 73 – 92.
- GLOGOVIĆ 1988. D. Glogović, *Dvodijelne zmijaste fibule iz Jugoslavije*, *Diadora* 10, Zadar 1988, 5 – 18.
- GLOGOVIĆ 1989. D. Glogović, *Prilozi poznavanju željeznog doba na Sjevernom Jadranu*, *Hrvatsko primorje i Kvarnerski otoci. Monografije JAZU*, Zavod za arheologiju, 1. Zagreb 1989.
- GLOGOVIĆ 1991. D. Glogović, *Prahistorijski nakit iz Zbirke Stomorica u Novalji. Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 8, Zagreb 1991, 17 – 24.

- GLOGOVIĆ 2003. D. Glogović, Fibeln im kroatischen Küstengebiet (Istrien, Dalmatien), *Prähistorische Bronzefunde XIV/13*, Stuttgart 2003.
- GODELIER 1999. M. Godelier, *The Enigma of the Gift*, Chicago 1999.
- GUGLIELMINO 2005. R. Guglielmino, Rocavecchia: nuove testimonianze di relazioni con l'Egeo e il Mediterraneo orientale nell'età del Bronzo, u: R. Laffineur – E. Greco (ur.), *Emporia, Aegeans in Central and Eastern Mediterranean*, Proceedings of the 10th International Aegean Conference at the Italian School of Archaeology in Athens 2004, *Aegaeum* 25, Liège-Austin 2005, 637 – 651.
- GUŠTIN 1975. M. Guštin, Kronologija notranjske skupine, *Arheološki vestnik* 24, Ljubljana 1975, 461 – 506.
- GUŠTIN 1979. M. Guštin, Notranjska. K začetkom železne dobe na Severnem Jadranu, *Katalogi in Monografije* 17, Ljubljana 1979.
- HARDING 1984. A. Harding, *The Mycenaeans and Europe*, London 1984.
- HÄNSEL, TERŽAN 2000. B. Hänsel – B. Teržan, Ein bronzezeitliches Kuppelgrab außerhalb der mykenischen Welt im Norden Adria, *Prähistorische Zeitschrift* 75,2, Berlin 2000, 161 – 183.
- HIRSCHBÄCK-MERHAR 1984. G. Hirschbäck-Merhar, Prazgodovinski depo Debeli vrh nad Pregradom, *Arheološki vestnik* 35, Ljubljana 1984, 90 – 100.
- HUGHES-BROCK 1993. H. Hughes-Brock, Amber in the Aegean in the Late Bronze Age: some problems and perspectives, u: C. W. Beck – J. Bouzek (ur.), *Amber in Archaeology*, Proceedings of the Second International Conference on Amber in Archaeology, *Liblice* 1990, Praha 1993, 219 – 229.
- JUNG 2006. R. Jung, *Χρονολογία Comparata: Vergleichende Chronologie von Südgriechenland und Süditalien von ca. 1700/1600 bis 1000 v.u. Z.* österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse Denkschriften 348, Wien 2006.
- KILIAN-DIRLMEIER 1993. I. Kilian-Dirlmeier, Die Schwerter in Griechenland (außerhalb der Peloponnes), Bulgarien und Albanien, *Prähistorische Bronzefunde IV/12*, Stuttgart 1993.
- KNEZ 1984. T. Knez, Žarno grobišče v Novem mestu. Začasno poročilo o raziskovanju v letu 1982, *Arheološki vestnik XXXV*, Ljubljana 1984, 119 – 133.
- KRIŽ 1995. b. Križ, *Novo mesto pred Iliri*, Novo mesto 1995.
- LEONARDI 2010. G. Leonardi, Premesse sociali e culturali alla formazione dei centri protourbani del Veneto, u: *Atti XVII Congresso Internazionale di Archeologia Classica; Incontri tra Culture nel Mondo Mediterraneo Antico*. Roma, Palazzo della FAO, Settembre 22 – 26, 2008, *Bollettino di Archeologia on line I (Volume speciale)*, Roma 2010, 23 – 35.
- LO SCHIAVO 1970. F. Lo Schiavo, Il gruppo liburnico-japodico, per una definizione nell'ambito della protostoria balcanica, *Atti della Accademia Nazionale dei Lincei*, ser. VIII/14, Roma 1970, 363 – 524.
- LO SCHIAVO 1984. F. Lo Schiavo, La Daunia e l'Adriatico, u: A. Neppi Modona (ur.), *La civiltà dei Dauni nel quadro del mondo italico*, *Atti del XIII Convegno di Studi Etruschi e Italici*, Manfredonia, 21.-27. 07. 1980, Firenze 1984, 213 – 247.
- LO SCHIAVO 2010. F. Lo Schiavo, Le Fibule dell'Italia meridionale e della Sicilia dall'età del bronzo recente al VI secolo a. C., *Prähistorische Bronzefunde XIV/14*, Stuttgart 2010.
- MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1998. N. Majnarić-Pandžić, Kasno brončano doba, u: S. Dimitrijevi – T. Težak-Gregl – N. Majnarić-Pandžić, *Prapovijest. Povijest umjetnosti u Hrvatskoj*, Knjiga 1, Zagreb 1998, 194 – 219.
- MATEJČIĆ 1966. r. Matejčić, Nalaz halštatskog nakita iz Šula, *Jadranski zbornik VI*, Rijeka-Pula 1966, 331 – 340.
- MIHOVILIĆ 1972. k. Mihovilić, Nekropola gradine iznad Linskog kanala, *Histria Archaeologica III*, 2, Pula 1972.
- MIHOVILIĆ 1995. K. Mihovilić, Školjić (Funtana) i tragovi prapovijesnih obalnih i otočnih lokaliteta Istre, *Histria Archaeologica* 26, Pula, 28 – 57.
- MIHOVILIĆ 1997. K. Mihovilić, Fortifikacija gradine Gradac-Turan iznad Koromačna, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva* 18, Zagreb 1997, 39 – 59.
- MIHOVILIĆ 2001. K. Mihovilić, *Nezakcij, Prapovijesni nalazi 1900.-1953. Monografije i Katalozi* 11, Pula 2001.
- MIHOVILIĆ ET AL. 2002. K. Mihovilić – B. Teržan – B. Hänsel – D. Matošević – C. Becker, *Rovinj prije Rima/Rovigno prima die Romani/Rovinj vor den Römern*, Kiel 2002.

- MONTANARO 2010. A. C. Montanaro, La tomba 231 di Salapia (Cerignola-Eg). Appunti e riconsiderazioni, *Archeologia Classica* LX, Roma 2010, 1 – 27.
- NEGRONI CATAACCHIO 1999. N. Negroni Catacchio, Produzione e commercio dei vaghi d'ambra tipo Tirinto e tipo Allumiere alla luce delle recenti scoperte, u: *Protostoria e storia del „Venetorum Angulus“*, Atti del XX Convegno di Studi Etruschi ed Italici, Portogruaro-Quattro D'Altino-Este-Adria 16-19. 09. 1996, Pisa-Roma 1999, 241 – 265.
- NEGRONI CATAACCHIO et al. 2006. N. Negroni Catacchio – A. Massari – B. Raposo, L'ambra come indicatore di scambi nell'Italia pre e protostorica, u: *Materie prime e scambi nella preistoria italiana*, Atti della XXXIX Riunione Scientifica dell'Istituto Italiano di Preistoria e Protostoria 3, Firenze 2006, 1439 – 1475.
- OSBORNE 2004. R. Osborne, Hoards, votives, offerings: the archaeology of the dedicated object, *World Archaeology* 36,1, Routledge-London 2004, 1 – 10.
- PACCIARELLI 2001. m. Pacciarelli, Dal villaggio alla città. La svolta protourbana del 1000 a.C. nell'Italia tirrenica, *Grandi contesti e problemi della Protostoria Italiana*, Roma 2001.
- PACCIARELLI 2006. M. Pacciarelli, Sull'evoluzione dell'armamento in Italia peninsulare e Sicilia nel Bronzo Tardo, u: *Studi di protostoria in onore di Renato Peroni*, Firenze 2006, 246 – 260.
- PARE 1998. Ch. F. E. Pare, Beiträge zum Übergang von der Bronze- zur Eisenzeit in Mitteleuropa, Teil 1. Grundzüge der Chronologie im östlichen Mitteleuropa (11.-8. Jahrhundert V. Chr.), *Jahrbuch des Römisch-Germanisches Zentralmuseum* 45,1, Mainz 1998, 293 – 433.
- PARE 2008. Ch. F. E. Pare, Italian metalwork of the 11th-9th centuries BC and the absolute chronology of the Dark Age Mediterranean, u: D. Brandherm – M. Trachsel (ur.), *A New Dawn for the Dark Age? Shifting Paradigms in Mediterranean Iron Age Chronology*, BAR International Series 1871, Oxford 2008, 77 – 101.
- PEARCE 2000. M. Pearce, Metals make the world go round: the copper supply for Frattesina, u: Ch. F. E. Pare (ur.), *Metals Make the World Go Round. The Supply and Circulation of Metals in Bronze Age Europe*, Oxford 2000, 108 – 115.
- RUBAT BOREL 2009. F. Rubat Borel, Tipologia e cronologia degli elementi del ripostiglio di Chiusa di Pesio, u: M. Venturino Gambari (ur.), *Il ripostiglio del Monte Cavanero di Chiusa di Pesio (Cuneo)*, Alessandria 2009, 55 – 104.
- SALZANI 1991. L. Salzani, Necropoli delletà del Bronzo finale alle Narde di Fratta Polesine. Seconda nota, *Padusa XXVI-XXVII*, Rovigo 1991, 125 – 206.
- SHERRATT 1994. S. Sherratt, Commerce, Iron and Ideology. Metallurgical Innovation in 12th-11th Century Cyprus, u: V. Karageorghis (ur.), *Cyprus in the 11th Century BC*, Nicosia 1994, 59-107.
- STARAC 1994. R. Starac, Rezultati najnovijih arheoloških istraživanja na području Lovranštine, Mošćenštine i Brseštine, *Liburnijske Teme* 8, Opatija 1994, 9 – 30.
- STARÈ 1954. F. Starè, Ilirske najdbe železne dobe v Ljubljani, *Dela SAZU* 9/7, Ljubljana 1954.
- STARÈ 1975. F. Starè, Dobova, Posavski muzej Brežice knjiga 2, Brežice 1975.
- STEFFÈ DE PIERO 1977. G. Steffè de Piero, Scavi 1899: Fondo Silla, u: G. Steffè De Piero – S. Vitri – G. Righi, *La necropoli di Brežec presso San Canziano del Carso. Scavi Marchesetti 1896-1900*, Monografie di Preistoria degli „Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte“ I, Trieste 1977, 96 – 113.
- SVOLJŠAK, POGAČNIK 2001. D. Svoljšak – A. Pogačnik, Tolmin, prazgodovinsko grobišče I – Katalog, *Katalogi in monografije* 34, Ljubljana 2001.
- TECCHIATI, RIZZI 2011. U. Tecchiati – J. Rizzi, Una tomba a incinerazione del Bronzo finale scoperta a Novale di Sotto presso Laion (BZ), *Annali Museo Civico Rovereto* 27, Rovereto 2011, 3-18.
- TERŽAN 1984. B. Teržan, O jantaru z Debelega vrha, *Arheološki vestnik* 35, Ljubljana 1984, 110 – 118.
- TERŽAN 1990. B. Teržan, Polmesečaste fibule. O kulturnih povezavah med Egejo in Caput Adriae, *Arheološki vestnik* 41, Ljubljana 1990, 49 – 88.
- TERŽAN 1995. B. Teržan, Stand und Aufgaben der Forschungen zur Urnenfelderzeit in Jugoslawien, u: M. zu Erbach (ur.), *Beiträge zur Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen, Ergebnisse eines Kolloquiums*, Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseum 35, Mainz 1995, 323 – 372.
- TERŽAN 1996. B. Teržan, Sklepna beseda, u: B. Teržan (ur.), *Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronzaste dobe na Slovenskem II*, *Katalogi in monografije* 30, Ljubljana 1996, 243 – 258.
- TERŽAN 2002. B. Teržan, Kronološki oris, u: D. Svoljšak – A. Pogačnik, Tolmin, prazgodovinsko grobišče II, *Katalogi in Monografije* 35, Ljubljana 2002, 85 – 102.

- TERŽAN 2007. B. Teržan, Cultural Connections between Caput Adriae and the Aegean in the Late Bronze and Early Iron Age, u: I. Galanaki – H. Tomas – Y. Galanakis – R. Laffineur (ur.), Between the Aegean and Baltic Seas: Prehistory across the borders, Proceedings of the International Conference: Bronze and Early Iron Age Interconnections and Contemporary Developments Between the Aegean and the Regions of the Balkan Peninsula, Central and Northern Europe, University of Zagreb April, 2005. *Aegaeum* 27, Liège-Austin 2007, 157 – 166.
- TERŽAN 2009. B. Teržan, Japodska nevesta iz okolice Novega Mesta, *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu* XLII, Zagreb 2009, 213 – 230.
- TOMANIČ-JEVREMOV 1989. m. Tomanič-Jevremov, Žarno grobišče v Ormožu, *Arheološki vestnik* 39-40, Ljubljana (1988) 1989, 277 – 304.
- Towle et al. 2001. A. Towle – J. Henderson – P. Bellintani – G. Gambacurta, Fratessina and Adria: report of scientific analyses of early glass from the Veneto, *Padusa XXXVII*, Rovigo 2001, 7 – 67.
- TRAMPUŽ-OREL 1996. N. Trampuž-Orel, Spektrometrične raziskave depojskih najdb pozne bronaste dobe, u: B. Teržan (ur.), Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem II, Katalogi in monografije 30, Ljubljana 1996, 165 – 242.
- TURK 1994. P. Turk, Depo iz Mušje jame pri Škocjanu, Magistrska naloga, Univerza v Ljubljani, Ljubljana 1994.
- TURK 1996. P. Turk, Datacija poznobronastodobnih depojev, u: B. Teržan (ur.), Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem II, Katalogi in monografije 30, Ljubljana 1996, 89 – 124.
- VITRI 1977. S. Vitri, Scavi 1896. Fondo Gombac, u: G. Steffè De Piero – S. Vitri – G. Righi, La necropoli di Brežec presso San Canziano del Carso. Scavi Marchesetti 1896 – 1900, Monografie di Preistoria degli "Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte" I, Trieste 1977, 63 – 95.
- VITRI 1983. S. Vitri, Grotta delle Mosche (Fliegenhöhle), u: C. Russo – A. Boiardi (ur.), Preistoria del Caput Adriae, Udine, 145-149.

SUMMARY

NAVIGATION ALONG CAPUT ADRIAE OR NAVIGATION AROUND THE WORLD ?

Martina BLEČIĆ KAVUR

"Our sea has a major advantage, in all senses, over the other seas," Strabo wrote, "and we should start from it" (*Geographica* II, 57). Navigation on the Mediterranean, 'our sea' or the 'great' sea of Herodotus, enabled the bridging of smaller or larger gaps between physical and cultural distances, the linking of socially and ideologically different worlds, and the moving closer to recent and different achievements, thus creating a cultural and historical image of the first large cultural Mediterranean koiné in the vast concept of the Old World.

Different forms of communication and exchange, investigation and adventure, particularly those involving great distances, started as early as the 3rd millennium BC. Later, they were organised and better structured, particularly in the Late Bronze Age. During this 'first golden European era' the astonishing technological advances consequently led to new achievements in communications. The exchange of metals became highly important. Their supply conditioned the forming of so-called global connectivity, which, with its rituals of perennial arrivals, departures and constant returns, particularly marked the cultures in the area of *Caput Adria* and its hinterland.

Caput Adria is at the top of the largest sea in the Mediterranean, the sea which penetrates deepest into the European continent. The rivers connected with this sea continued their journey beneficially, and on equal terms mediated in the conjunction of the universal and regional, which manifested itself in the broad cultural koiné of the Mediterranean and continental areas of Europe.

Archaeological sources of cognitively interpreted material, primarily clothing and personal attire, prestigious or exotic items, of which more will be said in this paper, confirm that 'our' sea truly provided a great advantage in the past as it does in the present.